

Vuk'uzenzele

Yi humelerisiwile hi: Vufambisi bya Mfumo bya Vuhlanganisi na Mahungu (GCIS)

English\Xitsonga

N'wendzamazhala 2021

Ku ngenisa swivilelo eka GEPF swi olovisiwa
Pheji 2

Ku herisa swi-rhalanganyi ku nghena eka Vukorhokeri bya Mfumo
Pheji 10

Mangala vukungundzwana hi ku tirhisa nomboro ya riqingho ra xilamulelamhangu ro lwisana na vukungundzwana

LOKO U ehleketelela vukungundzwana, vumbabva, vukhamba kumbe ku endliwa ka swo biha eka vukorhokeri bya mfumo, u hlohloteriwa ku swi mangala.

Silusapho Nyanda

Ku sivela vukungundzwana eka vukorhokeri bya mfumo swa ha ri xirhangana xa mfumo naswona Nomboro ya Riqingho ra Xilamulelamhangu ro Lwisana na Vukungundzwana yi olovisela vaaki ku mangala swiendlo swa vukungundzwana leswi ehleketeriwaka.

Nomboro ya riqingho lera xilamulelamhangu yi simekiwile hi Khomixini ya Vukorhokeri bya Mfumo (PSC) hi 2004 naswona kusukela nkarhi wolowo, ku amukeriwile tiqingho to tlula 100 000 to mangala vukungundzwana na mafambiselo yo biha.

Tiqingho leta valumandleve ti vangile leswaku ku lavisiwa 24 035 wa milandzu ya vukungundzwana, vumbabva

na vugevenga byin'wana, ku vula Khomixinara wa Vukorhokeri bya Mfumo Michael Seloane, loyi a angamelaka ntirho hinkwawo lowu endliwaka hi khomixini leyi.

Exikarhi ka 2020 na 2021 ku mangariwile milandzu ya 337 hi ku tirhisa nomboro ya riqingho lera xilamulelamhangu. Makumenharhun'we ya yona yi khumba mihomboloko eka matholelo na maxavelo

ya tinhundzu na vukorhokeri leyi yi nga eku lavisiweni hi PSC. Milandzu leyi nga sala yi hundziseriwile eka tindzawulo ta mfumo tin'wana kumbe tiejensi ta nsindziso wa nawu ku ya lavisiwa.

Mihomboloko ya tindlu ta Nongonoko wo Aka hi Vunts-hwa na Nhluvukiso (RDP), ya tithendara na ya mali ya nhlayiso wa vaaki yi le xikarhi ka swihello leswi nga toloveleka swinene leswi endliweke.

“Hi nkarhi wa ku pfariwa ka tiko, hi amukerile vulumandleve byo tala hi imeyili. Hi tlhela hi va na sisiteme yo rhekhoda swihungwana ya otometiki eka lava tsakelaka ku fonela nomboro ya hina ya riqingho ra xilamulelamhangu endzhaku ka tiawara to tirha,” ku vula Seloane.

U engetela leswaku kusukelaloko ku hungutiwile tilevhele ta ku pfariwa ka tiko, ku vile

na ku tlakuka lokukulu ka ku mangariwa ka vumbabva lebyi fambelanaka na mali ya nhlayiso wa vaaki, ngopfungopfu mali ya nhlayiso ya Mphalalo wa Vanhu wa Ntshikelelo.

Ku tiyisisa matshalatshala yo sivela vukungundzwana, Mfumo wu nyikile vuswikoti eka tiejensi ta nsindziso wa nawu hi vatirhi lava nga na swikili, na ku tumbuluxa Senthara leyi Hlanganerike. Senthara i ntlawahato wa tiejensi ta nsindziso wa nawu leti avelanaka vuxokoxoko na swipfuno eka ku lwisana na vumbabva na vukungundzwana eka maxavelo ya tinhundzu na vukorhokeri lebyi fambelanaka na COVID.

Xana ku humelela yini endzhakukaloko vulumandleve byi endliwile?

Seloane u vula leswaku loko nandzu wu mangariwa hi ku tirhisa nomboro ya riqingho lera xilamulelamhangu, vatirhi vo sungula vo tisa switshunxo

Swi ya emahlweni eka pheji 2

Ku hlaya Vuk'uzenzele dawuniloda GOVAPP eka:

Secha SA Government eka Google playstore kumbe appstore

HLANGANA NA HINA

Vuk'uzenzele

@VukuzenzeleNews

Webusayiti: www.gcis.gov.za

Imeyili: vukuzenzele@gcis.gov.za

www.vukuzenzele.gov.za

Riq: (+27) 12 473 0103

Tshedimosetso House:

1035 cnr Frances Baard and Festival streets, Hatfield, Pretoria, 0083

YA MAHALA A YI XAVISIWI

Swi ya emahlweni kusuka eka pheji 1

va kamba loko vuxokoxoko hinkwabyo lebyi faneleke byi nyikiwile. Leswi swi katsa vuxokoxoko bya leswaku i mani a nga endla yini, xiendlo lexi hehliwaka xi endliwile rini, naswona hikwalahoka-yini.

U vula leswaku loko ku kumeka leswaku ku na swo biha leswi nga endliwa – ku nga va ku ri mihomboloko ya maxavelo ya tinhundzu na vukorhokeri na matholelo, ku ba mati, vukungundzwa-na lebyi fambelanaka na tindlu ta RDP, vumbabva bya mali ya nhlayiso wa vaaki, ku rhurha swi nga ri

enawini, ku ba, vukhamba kumbe vumbabva – PSC yi nga bumabumela xiendlo xo lulamisa eka ndzawulo leyi faneleke kumbe ku hundzi-sela nandzu lowu eka Hawks, SAPS kumbe Xipano xa Xintirhwana xo Lwisana na Vukungundzwana ku lavisisa ku ya emahlweni.

Milandzu leyi PSC yi yi hundzisela eka tindzawulo ku ya lavisisiwa, yi katsa:

- Vatirhelamfumo lava endlaka ntirho wo engetela handle ka mpfumelelo wa tindzawulo
- Mitlimbo ya mitsakelo leyi nga paluxiwangiki, na
- Matikhomelo yo biha.

Seloane u vula leswaku PSC yi nyika tindzawulo ta mfumo masiku ya 60 ku lavisisa na ku pfala nandzu. U vula leswaku endzhakukaswona ndzawulo yi tivisa PSC leswi yi nga swi kuma. “Loko hi tsakisiwa hi magoza lama tekiweke hi ndzawulo, hi ta pfala nandzu lowu, kambe loko ma nga hi tsakisi hi tlhelela eka ndzawulo.”

Vuxikalavito bya tiyisisiwa

Loko mulumandleve a nga lavi leswaku vito ra yena ri boxiwa, muofisiri wa nomboro ya riqingho lera xilamulelamhangu wa PSC u tsala vuxokoxoko bya yena byo tihlanganisa. Leswi swi

na nkoka hikuva loko ku laveka vuxokoxoko byo engetela, PSC yi boheka ku kota ku tihlanganisa na yena.

Valumandleve lava va mangalaka milandzu eka nomboro ya riqingho lera xilamulelamhangu ya PSC va tshembisiwa ku sirheleriwa loko va lava ku tshama va ri xikalavito, ku vula Seloane. U hlamusela leswaku vatirhi vo

sungula vo tisa switshunxo va leteriwele ku tiyisisa leswaku vutitivisi bya valumandleve byi tshama byi sirheleriwele.

Seloane u vula leswaku vanhu va Afrika-Dzonga va boheka ku mangala vukungundzwana hikuva byi yivela swisiwana naswona byi yimisa nhluvukiso, leswi swi sivelaka tiko ku humelela ku ya emahlweni. **U**

Nomboro ya Riqingho ra Xilamulelamhangu ro Lwisana na Vukungundzwana ya Rixaka:

0800 701 701

Valumandleve va nga tlhela va rhumela vulumandleve hi imeyili (integrity@publicservicecorruptionhotline.org.za) kumbe hi fekisi (0800 204 965).

Ku ngenisa swivilelo swa GEPF swi olovisiwa

Swirho, vanhu lava nga ephenxenini na vavuyeriwa va Nkwama wa Phenxeni ya Vatirhelamfumo (GEPF) sweswi va na endlelo ro kuma ku pfuneka loko va nga tsakisiwi hi vukorhokeri lebyi va byi kumeke.

Ku tiyisisa leswaku swirho swa GEPF na mindyangu ya swona swi khomiwa kahle, bodo ya ha ku tumbuluxa hofisi leyi nga ta tirhana na mikwetlembetano. Mulavisisi wa Swivilelo wa Phenxeni ya Vatirhelamfumo (DEPO) i hofisi ya GEPF ya le ndzeni kambe leyi tiyimeleke.

GEPF yi wela eka mikwama ya phexeni leyikulu emisaveni, yi na kutlula 1.2 wa timiliyoni ta swirho leswi gingirikaka na kuhundza 450 000 wa vanhu lava nga

ephenxenini na vavuyeriwa. Nkwama lowu wu tumbuluxi-wile, naswona wu lawuriwa ku ya hi Nawu wa Phenxeni ya Vatirhelamfumo.

Gqwetankulu Makhado Ramabulana u thoriwile tanihi Mulavisisi wa Swivilelo. Yena u vula leswaku hofisi leyi yi tumbuluxeriwele ku pfuna vanhu lava nga tsakisiwiki hi vukorhokeri bya GEPF.

Yi ta vuyeriwa ngopfungopfu vanhu lava nga kotiki ku hakelela endlelo ro kuma ku pfuneka hi ku tirhisa nawu. Loko vanhu va nga si yisa mikwetlembetano ya vona eka Hofisi ya Musirheleri wa Vanhu kumbe etikhoto, va nga kuma vulamuri kusuka eka Mulavisisi wa Swivilelo.

Mulavisisi wa Swivilelo u ta phalala eka milandzu leyi endlaka leswaku ku va na

ku hlwerisiwa ko ka ku nga twisiseki ka ku phurosesiwa ka tihakelo leti faneleke ku hakeriwa vakoxi. Hofisi leyi yi nga nyika vulamuri ntsena eka swivilelo leswi swi tumbulukeke endzeni ka nkarhi wa malembe manharhu lama nga hundza.

Timhaka tin'wana leti welaka eka leswi kongomana na mitirho ya GEPO:

- ku hluleka ka tiofixiyali ku endla mitirho ya tona hi ku landza nawu na milawu ya Nkwama;
- Ku tshova vutiboheleri ku ri hava xivangelo xo twala; na
- Vuxokoxoko byo hoxeka kumbe lebyi lahlekisaka lebyi nyikiweke hi vatirhi va GEPF.

Loko a nga si ngenisa xivilelo eka GEPO, munhu u

boheka ku rhumela xivilelo lexi tsariweke eka GEPF, Ejensi ya Vulawuri bya Tiphphenxeni ta Mfumo (GPAA) kumbe eka muthori wa yena, a va nyika nkarhi wo tshamsekisa mhaka leyi.

“U boheka ku va nyika nkarhi wa masiku ya 30 ku lulamisa mhaka leyi u nga yi kuma. Loko timhaka ta wena ti nga si ololoxiwa endzhaku ka masiku ya 30, u nga yisa

xivilelo eka Mulavisisi wa Swivilelo,” ku hlamusela Ramabulana.

Mulavisisi wa Swivilelo a nga ka a nga amukeli nandzu loko ka ha ri na vulavisisi bya ximfumo lebyi nga eku endliweni kun'wana.

“Eka nkarhi wa mavhiki mambirhi kusukela siku leri xivilelo xi nga amukeriwa harona, GEPO u ta langutisisa [nandzu lowu] kutani a tivisa muvileri loko a nga kota ku lavisisa na ku teka xiboho hi mayelana na nandzu lowu.”

Loko Mulavisisi wa Swivilelo a ala ku lavisisa xivilelo, muvileri a nga tsalela hofisi ya GEPO ku nga si hela masiku ya 21 a nyika swivangelo swa leswaku hikwalahokayini a tshemba leswaku xivilelo lexi xi wela eka xilerisoximfumo xa GEPO. **U**

Swiletelo leswi koxometiweke hi mayelana na hilaha ku ngenisiwaka hakona xivilelo swa kumeka eka webusayiti ya GEPO eka www.gepo.co.za. Swivilelo swi nga endliwa eka inthanete, hi ku tsala, kumbe hi imeyili. Ku kuma vuxokoxoko byo tala tihlanganise na Mufambisi wa Swivilelo hi ku tsala papila u ri kongomisa eka PO Box 11005, Hatfield, Pretoria, 0028, imeyili: enquiries@gepo.co.za kumbe riqingho: 012 110 4950

government communications

Department: Government Communication and Information System
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Tel: 012 473 0353

Email: vukuzenzele@gcis.gov.za

Address: Private Bag X745, Pretoria, 0001

Acting Head of Editorial and Production
Tyrone Seale | tyrone@gcis.gov.za

Acting Editor-in-Chief
Zanele Mngadi | zanelemngadi@gcis.gov.za

Managing Editor
Irene Naidoo | irene@gcis.gov.za

Writers

More Matshediso
Jauhara Khan
Silusapho Nyanda

Senior Designer
Tendai Gonese

Language Practitioners
Nomgcibelo Motha
Boitumelo Phalatse
Thandolunye Magudulela

Vuk'uzenzele
is published by Government Communications (GCIS)

Printed by: **RISE SUN PRINTERS**
for extraordinary service

All rights reserved. Reproduction of the newspaper in whole or in part without written permission is strictly prohibited.

Distributed by: **ON THE DOT**

Ku aka masungulo ya vuvekisi

Hi ntolovelo, lowu i nkarhi wa lembe lowu hi hlanganisaka vavekisi kusuka etikweni hinkwaro na le ka misava hinkwayo eka Khomferense ya Vuvekisi ya Afrika-Dzonga ya lembe na lembe.

Hi khome Khomferense ya Vuvekisi yo sungula hi 2018 tanihi xiphemu xa pfhumba ra hina ra ku tinavelela ku humelela ku hlangeleta R1.2 wa tithiriliyoni eka vuvekisi lebyintshwa eka nkarhi wa malembe ya ntlanu. Khomferenseleya yingheneriwile hi kutlula gidi ra varhumiwa hi 2018 na 2019, naswona hi 2020 a yi khomiwile hi ndlela yo hlanganeriwa hikwalaho ka ntungukulu wa COVID-19.

Loko ti katsiwile kun'we, tikhomferense leti ti hlengelete kuhundzanyana R770 wa tibiliyoni ta tirhandi eka vutiboheleri bya vuvekisi eka mixakaxaka ya tisekitara ta ikhonomi.

Khomferense ya Vuvekisi ya Afrika-Dzonga ya vumune a yi fanele yi khomiwile hi Hukuri 2021, kambe hi teke xiboho xo yi hundzisela eka Nyenyankulu 2022 hi-kwalaho ka swindleko swo talanyana leswi vaka kona hi nkarhi lowu. Leswi swi katsa nhlawulo wa mifumo ya miganga, khomferense ya tlilayimete ya COP26 na Nkombiso wa Mabindzu wa le Xikarhi ka Matiko ya Afrika. Xivangelo xa nkoka xin'wana xo yi khoma lembe leri taka hi leswaku ku ta va ku ri na angarhelo wa nsawutiso wa COVID-19 eka vanhu vo tala hi nkarhi wolowo, leswi nga ta endla leswaku ku famba na ku hlangana swi olovanyana.

Hambileswi Khomferense

leya Vuvekisi ya vumune yi nga hlwerisiwa tin'hwetitangaringani, pfhumba ra hina lera vuvekisi bya ku tinavelela ku humelela ri ya emahlweni. Hambi exikarhi ka mbangu wa ikhonomi lowu nga na mitlhontlho lowu vangiwa hi ntungukulu wa COVID-19, lowu nga tlhela wu nyanyisiwa hi madzolongana na ku onheteriwa ka nhundzu lokunga va kona eka swiphemu swin'wana swa KwaZulu-Natal na Gauteng hi Mawuwana, tikhamphani ti ya emahlweni ti hetisisa vutiboheleri bya tona na ku lavana na swivandlanene swa vuvekisi eAfrika-Dzonga.

Eka lembe leri nga hundza ri ri roxe, kwalomu ka R120 wa tibiliyoni ta vutiboheleri bya vuvekisi ti ngenile eka tiphurojeke ta vuaki kumbe ta ndlandlamukiso. Leswi swi vula leswaku kwalomu ka 38% ta vutiboheleri bya vuvekisi hinkwabyo – kumbe R290 wa tibiliyoni – kufikela sweswi ti ngenile eka ikhonomi. Vuvekisi byin'wana byi hlwerisiwile hikwalaho ka COVID-19, ngopfungopfu eka tisekitara leti nga khumbeka swinene ku fana na nhluvukiso wa miako na vupfhumba.

Mirhi i xiyenge xintshwa lexi nga na nyanyulo wa ku kula.

Aspen Pharmacare ya ha

ku simeka ndlandlamukiso wa yona wa R3.4 wa tibiliyoni, lowu yi wu tiviseke eka Khomferense ya Vuvekisi ya 2018. Vuvekisi lebyi byi hundzurile xitirhisiwa xa vumaki xa Gqeberha xa Aspen xi va yin'wana ya tihabu ta vumaki ta le misaveni hinkwayo letikulu ta swtitivataxirho swo angarhela naswona yi tlhele nyika mpimo wo hundza 100 ra timiliyoni ta mipimamurhi ya xisawutisi xa COVID xa Johnson & Johnson leyi yi nga endliwa.

Nhlangano wa Rihanyo wa Misava na wona wu hlawule Afrika-Dzonga ku rhurhela habu ya vumaki ya swisawutisi swa mRNA na Biovac Institute, leswi ku nga ku tirhisana ka mfumo na lava nga riki va mfumo xikan'we na mfumo. Dokodela Patrick Soon-Shiong, loyi a nga velekiwa laha Afrika-Dzonga na khamphani ya yena NantWorks va ha ku tivisa pfhumba ra ku tinavelela ku humelela ku aka vuswikoti bya nhlayiso wa rihanyo wa ximanguvalawa eAfrika. Ku engetela eka vuvekisi lebyi va nga ta byi tisa, mihluvukiso leyi yi ta tlhela yi hoxa xandla eka ku tinavelela ku humelela ka hina ko hlanganeriwa leswaku tikokulu ri endla 60% ta swidingo swa rona swa swisawutisi hi kwalomuya ka 2040.

Eneji i xiyenge xin'wana xa ku kula. Vabidi va 25 lava ku tsakeriwaka vona eka rhengu ra vuntlanu ra Nongonoko wa hina wa Maxavelo ya Vaendli va Gezi lava Tiyimelaka va Eneji leyi Pfuxetiwa loko va katsanile va languteriwa ku vekisa kwalomu ka R50 wa tibiliyoni eka ikhonomi. Ku tlakuka ka mpimohansi wa ku nyikiwa ka layisense ya ku endliwa ka gezi lowu fambaka swin'we kufika eka 100 ra timegawati wu tikomba wu ta tisa vuvekisi byo ka byi nga ri bya mfumo byo tivikana eka tiphurojeke to endla gezi.

Afrika-Dzonga ya ha ku kuma vutiboheleri byo sungula bya kwalomu ka R131 wa tibiliyoni ku hakelela ku cinca ka kahle kuya eka ikhonomi leyi humesaka khaboni ya le hansi hi ku vekisa eka eneji leyi pfuxetiwa, hayidirojeni leyi nga kahle eka mbangu na mimovha leyi tirhisaka gezi. Vutiboheleri lebya United States, United Kingdom, France, Germany na European Union byi fambisana na Ntwanano wa le Paris, lowu endlaka leswaku matiko lama nga fuma ya boheka ku seketela ku susiwa ka khaboni eka misava leya ha hluvukaka.

Vuvekisi lebya eneji byi ta hi pfuna ku hlula ku fambetela ka gezi loko onhaka swinene loko tiko ri nga langutana na kona eka nkarhi wa sweswi, loko mpimo lowuntshwa wo endla gezi wu sungula ku tirha.

Vuvekisi byintshwa byo talanyana eka tisenhara ta data na tikhebulu ta le hansi ka lwandle a byi nga tisi vuvekisi byintshwa ntsena, kambe byi ta nyika switirhisiwakulu

leswi lavekaka ku tisa ku kula ka thekinoloji na tiindasitiri ta vuhlanganisi bya tiqingho.

Xiphemu xa nkoka xa pfhumba ra hina ra vuvekisi i ku cinca loku nga na xivumbeko loku nga ta hi vuyerisa swinene loku hi ku endlaka eka tindhawu to fana na eneji, vuhlanganisi bya tiqingho, mati na mihlaluko na swiporo. Ku cinca loku ku ta antswisa matirhelo ya xihatla na ku phikizana, leswi nga ta yisa ehansi ku durheriwa hi ku endla bindzu eAfrika-Dzonga, na ku khutaza vuvekisi byo ka byi nga ri bya mfumo lebyikulu eka ikhonomi ya hina ya switirhisiwakulu.

Sweswi hi na tizoni ta ikhonomi to hlawuleka ta 13 etikweni hinkwaro, leti nyikaka vavekisi swihlohloteri swa vuvekisi lebyi kongomisiweke, tihakelo ta xibalo leti tsakeriwaka na nseketelo wo xavisela matiko mambe. Leswi swi tisa masungulo ya vumaki lama kokaka mahlo eka tikhamphani leti lavaka ku phakela timakete ta laha tikweni na ta matiko ya misava. Nkoka wa tona wu tlakukile ku ya emahlweni hi ku tumbuluxiwa ka Ndhawu ya Mabindzu ya Nkaswipimelo ya Tikokulu ra Afrika, leyi nga sungula ku tirha ximfumo ekusunguleni ka lembe.

Hambiloko mpimo wa vuvekisi wu nonokile hikwalaho ka ntshikelelo wa ntungukulu lowu, na tiphurojeke to talanyana ti hlwerisiwile, pfhumba lera vuvekisi ri sungula ku khoma rivilo nakambe.

Loko hi ri karhi hi humelela eku tirhiseni ka Kungu ra ku Aka hi Vutshwa na Nhla-karhelo wa Ikhonomi – ri ri na nkongomo wa rona eka switirhisiwakulu, nhluvukiso wa tiindasitiri, ku cinca eka matholelo na swivumbeko – mbangu wa vuvekisi wu ta antswa ku ya emahlweni. ①